

УДК 122/129]:355.10

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v043.2023.22>

Г. І. Фінін

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7437-2996>

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри історії та суспільно-економічних дисциплін
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

СУЧАСНА ВІЙНА: ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ

Постановка проблеми. Злам системи міжнародних відносин, яка склалася після Другої світової війни, на сьогоднішньому етапі розвитку людства ставить світ на межу глобального військового протистояння. Зміна характеру воєнних дій дозволяє нам припустити, що глобальне військове протистояння може мати вигляд розрізнених театрів бойових дій. Однак, досягнення науково-технічної революції, зокрема глобалізація освітнього, наукового, транспортного, технологічного простору призведе до глобального впливу війни на всі аспекти життєдіяльності людства.

Загострення військового протистояння ставить перед Україною низку викликів, подолання яких є неодмінною умовою не тільки перемоги у війні, але й розробити стратегічне бачення нашого майбутнього. Перемога у війні, як така, потребуватиме від органів державної влади та громадянського суспільства переосмислення свого місця у західній демократичній цивілізації. Аналізу потребує стан та виклики, які стоять перед суспільством та вищою освітою в умовах повномасштабної війни та загрози глобалізації воєнного протистояння.

Аналіз досліджень та публікацій. Методологічним проблемам сучасної воєнної політики, війни та миру, викликів, які вони несуть для економіки та системи міжнародної безпеки, присвячені роботи О. Г. Данильяна, О. П. Дзьобаня, В. І. Кравченка, Б. О. Парахонського, Г. М. Яворської. Проблематика інформаційного протистояння у війні досліджуються в роботах Ю. Ю. Калиновського, С. Б. Жданенко, Г. Л. Коростильова. Аналіз освітніх та політичних втрат внаслідок війни наводиться у публікаціях О. В. Борисової, Г. І. Фініна, О. М. Бородіної, І. Б. Шевчук, А. В. Шевчук. Значення гуманітарної освіти для збереження демократії розкриває американська дослідниця М. Нуссбаум.

Мета статті. Головною метою статті є обґрунтування значущості освітніх рефлексій у запобіганні та терапії руйнівних наслідків війни, дестабілізуючих людське буття. Для реалізації цієї мети важливо, спираючись на глокальний досвід здійснення воєнних глобалізаційних процесів, виявити та описати деякі принципові характеристики вій-

ськової агресії рф, які несуть в собі потенційні небезпеки і загрозу існуванню людства.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні перед Україною стоїть низка викликів, подолання яких вимагає консолідації громадянського суспільства, органів влади та підтримки міжнародного співтовариства, адже від цього залежить збереження демократичного устрою, та навіть виживання нашої держави та загалом Східної Європи. За В. І. Кравченком, виклик є категорією поняттям, виклик – це проблемна ситуація від розв’язання якої залежить подальше функціонування, саме існування суспільства, держави, виклик породжує загрози для людини, спільноти людей, суспільства в цілому [10]. В. І. Кравченко також звертає увагу, що, відповідно до методології А. Тойнбі, розвиток цивілізацій відбувається в умовах, коли перед людством постають великі проблеми. Подальший розвиток визначається вибором варіанту розв’язання цих проблем, який роблять люди, а саме вони надають «відповідь». «Адекватна відповідь» вирішує проблему, долає кризу і виводить суспільство на новий етап розвитку. Якщо «відповідь» не знайдена у суспільстві виникають аномалії, що призводять до його «надлому» та «занепаду». Вироблення адекватної «відповіді» на «виклики» вважав А. Тойнбі є соціальною функцією «творчої меншості», яка висуває і реалізовує ідеї, захоплює за собою усіх інших [10].

Перед Україною стоять, на нашу думку, такі виклики: очевидний виклик, пов’язаний із фізичним виживанням внаслідок воєнних дій, які за своїм масштабом наближаються до Другої світової війни, існування суверенного народу та збереження своєї національної пам’яті і національної ідентичності, збереження територіальної цілісності, суверенітету на міжнародній арені, проблема модернізації сфери науки та освіти, відповідно до викликів поствоєнного світу (наразі дискусія в освітянському середовищі, на нашу думку, уже має шукати шляхи подолання освітніх розривів, пов’язаних не тільки з дистанційною формою навчання, але й з мотивацією до навчання здобувачів на всіх рівнях освіти, проблеми використання штучного інтелекту у навчальній роботі, а відповідно, з нею і проблеми академічної доброчесно-

сті). Сьогодні уже частіше дослідження свідчать, що перехід до гібридного та віддалені форми навчання – це назавжди. Як відзначає О. В. Борисова, під час пандемії дистанційне навчання та його гібридні з онлайн-навчанням форми міцно увійшли у практику і попит на них є високим [2, с. 102]. Світовим мегатрендом, за її словами, стає відтік молоді з вищої освіти до професійної, адже саме вона покликана сформувати навички, а промислові гіганти часто не вимагають вищої освіти [2, с. 102]. Погодимося з такими твердженнями, адже руйнування промислової та цивільної інфраструктури потребуватиме напрацювання кадрового потенціалу для її відновлення. Це поступово стає об'єктом обговорення у владних кабінетах, про що можна судити з публічних промов та повідомлень у соціальних мережах. Але такий підхід, на нашу думку, несе певну загрозу зниження значення вищої освіти, зокрема гуманітарної, та наукового потенціалу України. В університетах не тільки навчають, у них робиться наука. Місія ЗВО полягає не тільки в тому, щоб транслювати інформацію, а й у тому, щоб формувати нові знання [3, с. 247].

Особливе місце у вищій освіті займають філософські дисципліни, адже саме вони «відповідають за формування загальної гуманітарної культури (як дисципліни історичного циклу відповідають за формування національної гуманітарної культури), що забезпечує соціальну, національну і професійну адаптивність випускника» [3, с. 247]. Збереження на належному рівні якості викладання та формування програмних компетентностей здобувача гуманітарної освіти ми тим самим сприяємо збереженню нашої національної історичної пам'яті, що є серйозним викликом, який стоїть сьогодні перед ЗВО. Історична пам'ять є соціально детермінованою, базовою щодо формування індивідуальної та національної свідомості, вона впливає на суспільну свідомість. Історична пам'ять є неодмінною складовою професійних компетенцій, адже виконує низку функцій: інформаційну (отримання знання у різних способах), ідентифікація (усвідомлення себе як частину народу), ціннісна орієнтація, світоглядна (пересмислення суспільного досвіду, потреба пошуку свого власного майбутнього та майбутнього країни у воєнний та поствоєнний час). На нашу думку, історична пам'ять сприяє осмисленню індивідом, нацією й соціумом свого місця у просторі і часі [13, с. 27; 14, с. 44]. Історична пам'ять у зв'язку з гуманітарним знанням є запорукою демократичного розвитку країни. У своїй роботі американська дослідниця та педагог М. Нуссбаум аналізує ситуацію на американського освітнього середовища початку XXI ст., та звертає увагу на зменшення кількості часу, відведених на гуманітарне знання. Ця загрозна ситуація, на її думку, може

привести до того, що «усі країни світу почнуть виробляти покоління корисних машин, а не повноцінних громадян, які здатні самостійно та критично мислити, критикувати традиційний спосіб життя, розуміти значення страждань та досягнень своїх співгромадян. У такому випадку, продовжує вона, коли ми зустрінемося у суспільстві з іншими людьми, при цьому не вміючи поглянути на себе та на інших як на людину, не вміючи побачити в іншому здатність до мислення та розуміння, то у такому випадку демократія приречена на провал, адже її підґрунтя – це повага та співчуття, які засновані на здатності вважати інших людськими істотами, а не просто об'єктами [17, р. 2, 6].

Цей досвід можемо поширити і на Україну, особливо у царині збереження демократії. Освіта в умовах війни грає роль збереження людського капіталу, доступність та якість освіти – один із стимулів, на нашу думку, повернення біженців, які виїхали за межі України, особливо до європейських країн. Європейська система вищої освіти готова прийняти українських абітурієнтів і це бажання двостороннє. Учені відмічають, що тільки Польща за десять відносно мирних років (2010–2021 рр.) збільшила кількість українських студентів з 4879 до 38473 р., що призведе до втрати приблизно 700 млн. дол США ВВП України [15]. До цієї проблеми також можна додати потреба у поверненні освітнього середовища на деокуповані території. Уряд уже зараз робить певні кроки у цьому напрямі, зокрема проєкт плану відновлення передбачає відновлення потенціалу фахової передвищої та вищої освіти; забезпечення прав і свобод внутрішньо-переміщених осіб і мешканців тимчасово окупованих територій у сфері освіти, поновлення діяльності закладів освіти на доеокупованій території [5, с. 81.]. Проте, звільнення території від ворожих військ не відразу відкриває можливості розпочати навчальний процес, адже залишається відкритою проблема кадрового потенціалу, замінування земель та руйнація інфраструктури. Об'єктивна тривалість звільнення територій відсуває у часи реалізацію таких планів.

Зниження кількості випускників з якісною вищою освітою, здатних до критичного осмислення постійного потоку інформації та генерування нового знання (відтворення наукового потенціалу та людського капіталу) несе загрозу програти інформаційну війну, яка розгортається пропорційно до посилення бойових дій на реальному фронті України. Ми вступаємо в еру глобального інформаційного протистояння, яке відбувається у стрімкому загостренні не тільки транскордонних за давніх конфліктів, а й навіть цивілізаційного протистояння. Глобалізація інформаційних потоків, завдяки Інтернету, призвела до істотного розширення військово-інформаційного простору, який контролюється

сторонами протистояння. Інформаційна війна спрямована на придушення волі супротивника до супротиву, зміну військово-політичного керівництва, забезпечення панування політичної влади переможця з подальшою реалізацією його економічних та ідеологічних інтересів, нанесення збитків інформаційним системам супротивника [8, с. 23–24; 9, с. 50].

Інформаційне протистояння у сьогоdnішній російсько-українській війні має такого ж значення, як і пряме військове зіткнення. Це призводить до намагання докорінно змінити уявлення про протилежну сторону, надати їй нового значення. Продовжується ганебна радянська практика навішування ярликів з метою розлюднення свого ворога, представити його уособленням зла (з російської сторони). Метою такої діяльності є формування «повноцінного суспільного світогляду, що має здатність до саморозвитку у потрібному напрямі» [8, с. 23–24]. У наслідок цього виникає негативне ставлення противника до української культурної спадщини, історії, музеїв тощо, що виявилось не тільки у руйнуванні відповідної інфраструктури, але й вивезення музейних цінностей на свою територію, що розглядається ворогом як своєрідний інструмент підкорення. Як відзначають дослідники, експансія росії заснована на старих сенсах, на активації й утриманні радянських ментальних конструкцій, смислова війна реалізувалася в постійній реінтrepетації того, що відбувається, коли з альтернативних джерел для описання обирається те, яке більше відповідає запланованим цілям війни, зокрема посилення негативної характеристики противника [7, с. 21]. Додамо, що конструкції обґрунтування війни проти України мають значно глибші коріння, аніж час СРСР, та мають основу ще з часів імперського минулого, адже й сам СРСР був реінкарнацією Російської імперії, хоча у змінених кордонах. Обґрунтування російських планів експансії щодо України були помічені у вже хрестоматійній роботі З. Бжезинського «Велика шахівниця»: «Україна, новий і важливий простір на євразійській шахівниці, є геополітичною віссю, тому що саме її існування як незалежної країни допомагає трансформувати Росію. Без України Росія перестає бути євразійською імперією. Росія без України все ще могла б претендувати на імперський статус, але тоді вона б стала переважно азіатською імперською державою. ... Втрата Україною незалежності матиме негативні наслідки для Середньої Європи, перетворюючи Польщу в геополітичну вісь на східному кордоні об'єднаної Європи» [1, с. 46]. У схожому ключі тривають роздуми у роботі С. Хантінгтона, написаній за кілька років до «Великої шахівниці», тобто після розпаду СРСР: «відносини між росією та Україною скалилися таким чином, що оби-

дві країни готові вступити у суперечку з питань безпеки. ... Статистичний прогноз про можливість війни між Україною та росією дозволяє зробити висновок, що Україні краще мати ядерну зброю» [17, р. 37]. Однак, тодішній цивілізаційний аналіз спонукав дослідників виходити з того, що росія та Україна належать до однієї цивілізації, кращим виходом для якої є співпраця, яка до того ж спонукала Україну відмовитися від ядерної зброї [17, р. 37–38]. Проте, як бачимо, автори помилися.

Сьогодні Україна стала форпостом на східному фланзі Західної цивілізації. Т. Снайдер відзначає, з чим не можна не погодитися, що перемога має значення у кількох вимірах: України є важливою для безпеки регіону, це важливо для народів країн Балтії, Румунії, Польщі, Молдови; перемога України є єдиним шляхом досягнення миру; перемога є єдиним способом захистити українських громадян; перемога України – це захист демократії, незважаючи на непередбачуваність українського політикуму; це перемога держави, яка традиційно вважалася периферійною та колоніальною щодо сили, яка вважала себе центром та імперією; перемога – це захист пам'яті про Другу світову; перемога – це вирішення продовольчого питання [18]. Зауваження цілком слушні. Так, війна поставила під питання забезпечення продовольчої безпеки як всередині країни, так і за її межами, збитки агропромислового комплексу станом на вересень 2022 р. склали 6,6 млрд. грн, непрямі втрати 34,25 млрд. грн. Основними причинами зниження агропромисловості були втрати через обстріли та пожежі, замінування полів та неможливість зібрати врожай, окупація територій, близькість до зони бойових дій, викрадення врожаю. Загроза зриву імпорту з України постала перед Єгиптом, Туреччиною, Китаєм, Індією, Нідерландами, Польщею, Іспанією, Індонезією, Німеччиною, Італією, Хорватією та Португалією [4, с. 45; 11, с. 39–40]. Це ще один фактор, який свідчить на користь того, що війна в Україні стає усе більш глобальною. Держава у глобальній міжнародній політичній системі існує як один з її складових елементів, зокрема як складова частина регіональних систем, а функціонування міжнародної системи регулюється усталеними правилами відносин і закономірностями взаємодій, до яких належить баланс сил і впливів державі відповідно до їхнього геополітичного статусу [12, с. 164].

Злам міжнародної системи безпеки та географічних кордонів упродовж 2014–2023 рр. ставить під сумнів здатність світового співтовариства впливати на агресивні антидемократичні політичні режими по всьому світу. Зазначені вище нові виклики, які стоять не тільки перед Україною, але й перед усіма країнами, які відносять себе до демократичного табору, справді набувають

глобального масштабу. Т. П. Глушко відмічає, що на сьогодні відбувається оформлення нових економічних союзів між тоталітарними країнами на кшталт Китаю, Ірану, Саудівської Аравії та Північної Кореї, які підтримують військову агресію з боку росії й створюють умови для її продовження, свідчать про втрату демократичними країнами ефективних внутрішніх інституцій та про суттєву загрозу з боку таких авторитарних агломерацій, до яких можуть доєднатися інші потужні в економічній сфері країни [6, с. 37]. До цього додається, на нашу думку, досить суперечлива позиція міжнародних організацій, головний сенс діяльності яких був запобігання військових конфліктів. Вони не мають реальних важелів впливу на недемократичні країни, які беруть курс на економічну та політичну автаркію, при цьому не зважаючи на реальні потреби власного населення.

Висновки. Таким чином, повномасштабна війна, яка є продовженням непокараного порушення у 2014 р. системи міжнародної безпеки, яка склалася після закінчення Другої світової війни, викликала загострення потреби у захисті демократії. Руйнування інфраструктури, у тому числі освітньої, масова міграція біженців за межі України, інформаційна війна, спроба знищити історичну спадщину України, зведення експорту продовольства змушує міжнародну спільноту демократичних країн спільно шукати відповіді на виклики, зокрема й в умовах неефективної діяльності наднаціональних міжнародних інституцій. Окремим фактором загрози виступає явне формування блоку недемократичних агресивних країн із задавненими прагненнями до відновлення своєї імперської спадщини без врахування вже сформованих правил гри у міжнародних відносинах. Україна в силу свого геополітичного становища тут грає ключову роль, як вузол протистояння цивілізацій.

У подальшому вивчення потребують механізми повернення вимушених мігрантів до України у поствоєнний час, розбудова якісної освітньої та економічної інфраструктури, її відповідність європейському рівню. Важливою проблемою залишається те, що збільшення тривалості війни відтягує строки повернення українців додому, а отже існує реальна загроза втратити людський капітал, адже біженці вимушені масово інтегруватися у приймаюче суспільство та асимілюватися.

Література

1. Бжезінський З. Велика шахівниця : Львів ; Івано-Франківськ, 2000. 235 с.
2. Борисова О. В. Світові тренди вищої освіти: прогноз на майбутнє. Ways of Science Development in Modern Crisis Conditions: Proceedings of the 4th International Scientific and Practical International Scientific and Practical Conference, June 8–9, 2023. С. 101–103.

3. Борисова О. В., Карпіцький М. М. Філософія науки в освітньому просторі аграрних закладів вищої освіти. Аграрна освіта і наука: соціально-філософське осмислення : монографія / Харків. нац. аграр. ун-т імені В. В. Докучаєва ; за заг. ред. О. І. Заздравної. Харків, 2020. Розділ 8. С. 247–259.
4. Бородіна О. М. Воєнні загрози глобальній продовольчій безпеці та перші міжнародні реакції щодо подолання їх наслідків: політекономічний аналіз. *Економіка України*. 2022. № 6. С. 41–53.
5. Вища освіта в Україні: зміни через війну : аналітичний звіт. Київ, 2023. 102 с.
6. Глушко Т. П. «Глобальний занепад» та «нова карта світу»: соціально-економічні перспективи країни. *Перспективи : соціально-політичний журнал*. 2023. № 3. С. 35–42.
7. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Феномен мережових війн: до проблеми філософського осмислення. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2021. № 3 (50). С. 11–27.
8. Калиновський Ю. Ю., Жданенко С. Б. Роль цивілізаційно-ціннісних наративів у глобальному інформаційному протистоянні. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2023. № 3 (58). С. 23–37.
9. Коростильов Г. Л. Сучасна війна та її види: соціально-філософський аналіз. *Актуальні проблеми філософії та соціології : наук. фахове видання*. 2023. Вип. 42. С. 48–55.
10. Кравченко В. І. Виклики і загрози Україні, її економіці та фінансам у першій третині XXI століття. *Ефективна економіка*. 2016. № 110. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5170>.
11. Мартинець В. В., Опанасюк Ю. А., Самодай В. П. Криза та продовольча безпека: виклики воєнного стану. *Інвестиції: практика і досвід*. 2023. № 7. С. 38–45.
12. Парахонський Б., Яворська Г. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл. Київ, 2019. 560 с.
13. Фінін Г. І. Історична свідомість у практиках національної освіти. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2020. № 4. С. 24–34.
14. Фінін Г. І., Руднік Д. Г., Хряпін Е. О. Історична пам'ять як складова змісту вищої історичної освіти. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки*. 2023. № 2 (356). С. 42–51.
15. Шевчук І. Б., Шевчук А. В. Освітня аналітика криз призму війни: виклики та можливості для вищої школи України. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 39. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1420>.
16. Huntington S. P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. 1996. 410 p.
17. Nussbaum M. C. Not for Profit. Why Democracy Needs the Humanities. Princeton ; London : Princeton University Press, 2010. 179 p.
18. Snyder T. Why the Ukrainian Victory is Important for the World?. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uin.gov.ua/informaciyni-materialy/roziysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/dr-timothy-snyder-why-the-ukrainian-victory-is-important-for-the-world>.

Анотація

Фінін Г. І. Сучасна війна: виклики та загрози. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу викликів, які стоять перед системою вищої освіти, зокрема її гуманітарної складової, як способу збереження історичної та культурної спадщини, геополітичних процесів в умовах війни. Викликами, які стоять перед Україною в умовах повномасштабної війни, окрім фізичного виживання та збереження демократичного устрою, міжнародного суверенітету, є модернізація системи освіти і науки, з врахуванням післявоєнної відбудови. Автор звертає увагу на перехід освіти до дистанційних технологій, яке було вимушеною мірою, але стає новою об'єктивною реальністю у постпандемічний період і поствоєнний час. Проекти відбудови вищої та фахової передвищої освіти уже зараз мають передбачати відновлення не тільки будівель навчальних закладів, алей й кадрового потенціалу, зокрема на докупованих територіях. Це є одним з факторів, які мають сприяти поверненню біженців в Україну як безцінного людського капіталу країни, особливо з врахуванням конкуренції за абітурієнта з європейськими університетами.

Вища освіта з обов'язковою філософсько-гуманітарною складовою, є запорукою не тільки формування соціальних навичок випускника, але й сприяє розвитку рефлексії у міжособистісних відносинах, критичного самостійного мислення в умовах інформаційної війни. Інформаційне протистояння має за мету формування нового світосприйняття особистості, розлюднення свого суперника, а отже виправдовує використання злочинних методів ведення війни, військові злочини та злочини проти людяності. В умовах війни окремого значення набуває збереження власної історичної пам'яті, музейних цінностей та національного багатства, що стали об'єктами цілеспрямованої агресії.

Окремим викликом зазначено формування міжцивілізаційного протистояння та формування блоку авторитарних та тоталітарних країн, які ставлять за мету перегляд існуючої системи міжнародних відносин економічними та військовими методами.

Ключові слова: війна, інформаційна війна, історична пам'ять, глобалізація, військове протистояння, інформаційні технології, вища освіта, зміст вищої освіти, модернізація вищої освіти, критичне мислення.

Summary

Finin G. I. Modern war: challenges and menaces. – Article.

Author analyzes the challenges facing the system of higher education, in particular its humanitarian component, as a way of preserving historical and cultural heritage, geopolitical processes during the war. The challenges facing Ukraine in the conditions of a full-scale war, in addition to physical survival and preservation of the democratic system, international sovereignty, are the modernization of the education and science system, taking into account post-war reconstruction. The author highlights the forced transition of education to online technologies, which was a forced measure, but is becoming a new part of objective reality in the post-pandemic and post-war period. Projects for the reconstruction of higher and professional pre-higher education should already provide for the restoration of not only the buildings of educational institutions, also of human capacity, in particular in the pre-occupied territories. This factor should contribute to the return of refugees to Ukraine as an invaluable human capital of the country. It is especially taking into account the competition for applicants with European universities.

Higher education with a philosophical and humanitarian component is a guarantee not only of the formation of the graduate's social skills, but also promotes the development of reflection in interpersonal relations, critical independent thinking in the conditions of information warfare. The purpose of the information confrontation is to form a new worldview of the individual, to dehumanize his opponent, and therefore justifies the use of criminal methods of waging war, war crimes and crimes against humanity. In the conditions of war, the preservation of one's own historical memory, museum values and national wealth, which have become the objects of purposeful aggression, acquires special importance.

One of the challenges is the formation of inter-civilization confrontation and the formation of a block of authoritarian and totalitarian countries, which try to revise the existing system of international relations by economic and military methods.

Key words: war, information war, historical memory, globalization, military confrontation, information technologies, higher education, content of higher education, modernization of higher education, critical thinking.